

Vladimir Geiger
(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

OSVRT NA VAŽNIJE RADOVE O NIJEMCIMA U POŽEGI I POŽEŠKOJ KOTLINI

UDK 930-054.57(497.5=112.2 Požega)(091)

Pregledni rad

Primljeno: 8. siječnja 2009.

Rad donosi pregled najvažnijih i najzanimljivijih priloga o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini na njemačkom jeziku, autori kojih su hrvatski Nijemci pretežito podrijetlom iz Požege ili okolice, ali i njemački i austrijski povjesničari i istraživači srodnih struka. Prikazani su radovi objavljeni u razdoblju od sredine tridesetih godina 20. stoljeća do naših dana, objavljeni u Hrvatskoj i u Njemačkoj i Austriji, knjige i prilozi u raznim zbornicima, časopisima i listovima. Prikazani su i prilozi o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini na hrvatskom jeziku, objavljeni u Hrvatskoj u novije vrijeme. Navedeni radovi donose niz podataka o povijesti Nijemaca u Požegi i Požeškoj kotlini, kao i niz zanimljivih slikovnih priloga. Ujedno, ti su radovi nezaobilazni želimo li stvoriti što točniju sliku o povijesti Požege i Požeške kotline.

Ključne riječi: Historiografija i publicistika, Požega i Požeška kotlina, Nijemci.

U Požegi i Požeškoj kotlini, živjelo je do potkraj Drugoga svjetskog rata preko dvije i pol tisuće Nijemaca, pretežito katolika, ali i evangelika, doseljenih tijekom 18. i 19. stoljeća. Najviše ih je bilo u Kuli, Poreču, Darkovcu, Požegi, Cigleniku, Mihaljevcima, Tominovcima, Kutjevu, Čaglinu, Jakšiću, Kaptolu, Vetovu, Pleternici, Jurkovcu, Poljanskoj, Zarilacu, Grabarju, Alilovcima, Vilić Selu, Eminovcima, Sapni, Bektežu, Bertelovcima, i u manjem broju u drugim naseljima Požeške kotline.

* * *

Prvi veći i značajniji prilog o Nijemcima u Požeškoj kotlini pod naslovom «*Die Besiedlung von Kula und Poreč auf der Kämmerherrschaft Kutjevo mit Einwanderern aus dem Deutschen Reiche in den Jahren 1785-1787. Beitrag zur Geschichte der deutschen Siedlungen in der ehemaligen gespannschaft Požega*», napisao je Nijemac iz Kule Hans Kühn i u vlastitoj nakladi objavio 1936. u Zagrebu kao knjigu. Rad je utemeljen na izvorima i

literaturi i vrijedan je pozornosti. Donosi niz važnih i zanimljivih podataka o naseljavanju Nijemaca u sela Kula i Poreč, najstarije i najznačajnije jozefinske njemačke naseobine u Požeškoj kotlini, te sadrži niz navoda, primjerice o podrijetlu pojedinih njemačkih obitelji, načinu života i raznim običajima, itd.

Osvrt na Kühnovu knjigu, objavio je 1937. Jakob Lichtenberger (potpisano J. L.) u «*Jahrbuch des Deutschtums in Slawonien. Bericht über das erste Arbeitsjahr 1936/37 der Kultur-und Wohlfahrtsvereinigung der Deutschen in Slawonien*» (Hauptleitung der KWVD zu deren I. ordentlichen Hauptversammlung am 4. Ostermond – April 1937 [Osijek]) u rubrici «Heimatkunde» (str. 47.-48.).

O Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini, zanimljiv je i članak Helli Schenk, objavljen u istom «*Jahrbuch des Deutschtums in Slawonien. Bericht über das erste Arbeitsjahr 1936/37 der Kultur-und Wohlfahrtsvereinigung der Deutschen in Slawonien*», naslovljen «Das Fest der Ansiedlung von Kula und Poreč» (str. 49.-50.), u kojemu piše ukratko o proslavi 150. godišnjice naseljavanja Kule i Poreča.

* * *

Od početka tridesetih godina 20. stoljeća brojne njemačke studentske skupine posjećuju i borave među Nijemcima izvan Trećeg Reicha, tako i u Kraljevini Jugoslaviji. Treći Reich u tom razdoblju pokazuje sve veću pozornost i zanimanje i za slavonske Nijemce, koji su se u mnogočemu asimilirali s hrvatskim okruženjem. Studentske organizacije sveučilišta u Trećem Reichu okupljene u «Aussenstelle für Südslawien der Deutschen Studentenschaft» za svojih boravaka na terenu, osim toga što su imale zadaću prosvjetno, kulturno i promidžbeno djelovati, prikupljaju i sistematiziraju različite podatke o nijemstvu u nizu različitih radova. Na području Slavonije boravile su, djelovale i prikupljale podatke studentske skupine iz Leipziga, Jene i Freiburga.

U izvješću studentske skupine iz Leipziga «*Arbeitbericht Fahrtengruppe Südost 1933*» (s.l. [Leipzig], s.a. [1933.]), doneseni su zanimljivi kraći podaci i priložene fotografije o Nijemcima u Požeškoj kotlini (Darkovac, Kula, Poreč, Jakšić, Ciglenik, Bertelovci, Rajsavci).

Kao rezultat tih usmjerenih djelatnosti i nastojanja, u sklopu studijskog boravka, ili zasebnih istraživanja pojedinaca, nastao je i niz različitih radova i publikacija, od popularnih i preglednih do stručnih i znanstveno utemeljenih, koji obrađuju povijesnu, etnološku, demografsku, kulturnu, jezičnu, zdravstvenu i dr. problematiku nijemstva na europskom jugoistoku. U različitim radovima o Nijemcima u Slavoniji, iskazano je i zanimanje za Nijemce u Požegi i Požeškoj kotlini.

Većina tih radova, objavljena je u zbornicima «Beiträge zur Kunde des Deutschtums in Slawonien und Syrmien» (H. Rüdiger, Hrsg.), Deutschen

Ausland-Institut, Stuttgart, 1937. i «Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien» (E. Meynen, Hrsg.), Hirzel, Leipzig, 1942.

O Kuli i Poreču objavljen je 1936. u časopisu «*Der Auslanddeutsche*», Zeitschrift für die Kunde vom Auslandsdeutschtum (Jg. 19, Deutschen Ausland-Institut Stuttgart-Berlin, 1936) zanimljiv kraći nepotpisani članak «Ansielungsferien in Slawonien» (str. 854.).

Fritz Braun je 1937. u časopisu «*Der Auslanddeutsche*» (Jg. 20, H. 4, 1937) objavio manji članak «Drei deutsche Siedlungen Slawoniens und ihre Beziehungen zur Batschka» (str. 220.-227.), koji je zatim 1937. objavljen i u zborniku «*Beitrage zur Kunde des Deutschtums in Slawonien und Syrmien*» (H. Rüdiger, Hrsg.) kao poseban otisak odnosno izbor priloga iz navedenog izdanja časopisa. Prilog donosi najvažnije podatke o naseljavanju Nijemaca iz Bačke u Darkovac.

Istovremeno, zanimljive priloge o nijemstvu u Hrvatskoj objavljuju u časopisima i tisku Trećega Reicha i neki hrvatski Nijemci.

Primjerice, Hans Kühn je 1937. u istom časopisu «*Der Auslanddeutsche*» (Jg. 20, H. 4, 1937) objavio manji članak o Nijemcima u Požeškoj kotlini pod naslovom «Das Deutschtum im Poschegener Kessel» (str. 208.-220.), koji je zatim 1937. također objavljen i u zborniku «*Beitrage zur Kunde des Deutschtums in Slawonien und Syrmien*». Prilog ukratko prikazuje povijest naseljavanja i razvitka (brojnost) Nijemaca po pojedinim mjestima Požeštine.

Zanimljiv članak o običajima pri rođenju, vjenčanju i smrti u Kuli i Poreču, naslovljen «Lebenskreis des Deutschen Bauern. Gebräuche bei Geburten, Hochzeiten und Todesfällen in den Schwestersiedlungen Josephsfeld-Kula und Josephsdorf-Poreč», objavio je Hans Kühn 1942. i u godišnjaku Njemačke narodne skupine u NDH za 1943. («*Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien 1943*»), (Hrsg. Die Volksgruppenführung der Deutschen Voksguppe im Unabhängigen Staate Kroatien, Essegg [Osijek], [1942.], str. 83.-89.).

Njemački (austrijski) povjesničar, istaknuti istraživač nijemstva u Hrvatskoj i Slavoniji, Wilhelm Sattler u članku «Umvolkungsvorgänge beim Deutschtum in Slawonien», objavljenom 1938. u časopisu «*Südost-Forschungen*» (Jg. 3, München, 1938, str. 525.-562.), ukratko piše o Nijemcima u Mihaljevcima (str. 546.-547.) i Poreču (str. 554.).

* * *

Znatan prinos poznavanju povijesti Nijemaca u Požegi i Požeštini, disertacije su Nijemaca Günthera Harmsa (Rostock, 1937.) i Erwina Böhma (Freiburg, 1938.), objavljene u Trećem Reichu u vrijeme Drugoga svjetskog rata.

Harmsova disertacija «Bevölkerungsstruktur und Agrarverfassung Slawoniens. Der wirtschaftliche und soziale Aufbau einiger Dörfer im Poschegaer Kessel», objavljena u ediciji «*Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien. Landes und Volkskunde, Deutsche Schriften zur Landes - und Volksforschung*» (E. Meynen, Hrsg.), (Band 13, Hirzel, Leipzig, 1942., str. 379.-441.), obrađuje gospodarsku i društvenu strukturu i uvjete i način života stanovništva Požeštine s posebnim osvrtom na Nijemce.

Böhmova disertacija «Das Deutschtum und seine kulturgeographische Leistung in den vier slawonischen Bezirken Diakowar, Poscheg, Neu-Gradischka, Brod», objavljena u istoj ediciji «*Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien. Landes und Volkskunde, Deutsche Schriften zur Landes - und Volksforschung*» (E. Meynen, Hrsg.), (Band 12, Hirzel, Leipzig, 1942., str. 287.-378.), obrađuje povijest, odnosno naseljavanje i život, Nijemaca u Požegi i Požeškoj kotlini.

Navedeni radovi utemeljeni su na izvorima i literaturi, te terenskim istraživanjima i sadržavaju niz važnih podataka, nezaobilaznih za poznavanje povijesti Nijemaca u Požegi i okolici, kao i niz zanimljivih slikovnih priloga. S obzirom na vrijeme i okolnosti kada su nastali i objavljeni, treba upozoriti na nužnost kritičkog pristupa pojedinim navodima i mišljenjima.

* * *

Milijuni Nijemaca koji su potkraj i poslije Drugoga svjetskog rata napustili (izbjegli ili bili protjerani) istočnu i jugoistočnu Europu zarana su u Njemačkoj, Austriji i drugim zemljama poslijeratne dijaspor (SAD, Kanada, Brazil, Argentina, Australija, ...) stvorili udruženja koja njeguju njihovu svojstvenu kulturu koja je zbog prepletanja s istočnoeuropskim kulturama ponešto drukčija od one koja se razvila u matičnim zemljama (Njemačka i Austrija). Uobičajene su pučke i crkvene svečanosti, kakve su i u zavičaju okupljale njemačku manjinu. Mnogi od njih redovito posjećuju svoja zavičajna mjesta, svoje konfiscirane kuće i imanja, groblja i druge spomenike svojih predaka. U posljednje vrijeme opaža se sve više činjenica da pripadnika one generacije koja je svjesno živjela na istoku i jugoistoku Europe biva sve manje.

Folksdojčerska udruženja, od poslijeratnih godina do danas, objavljuju brojne radove i knjige o „starom kraju“. Nosioi tih istraživanja uglavnom su nastavnici i svećenici (kao i ranije u starom zavičaju). Osim većih i sumarnih pothvata i zanimljivijih izdanja izvornog gradiva postoji niz publikacija različitih zamisli i vrijednosti. Ova literatura je važna i nenadoknadiva dokumentacija, iako kao «subjektivna historiografija» nema znanstvenih pretenzija. Od tih izdanja ne smije (i ne može) se uvijek očekivati povijesna objektivnost. Ipak, folksdojčerska historiografija i publicistika pripomogle su u tumačenju i razjašnjavanju pojedinih «bijelih mrlja» južnoslavenskih histo-

riografija, posebice u obradi poslijeratne sudbine jugoslavenskih, i hrvatskih, Nijemaca. S druge strane ima dosta novih poticaja da se njemačka etnička skupina ne istražuje izolirano, nego u međuetničkom odnosu sa susjedima.

Najveći broj radova iz povijesti Nijemaca na jugoistoku Europe objavljen je u Njemačkoj i Austriji, gdje su se nakon Drugoga svjetskog rata i nastanile gotovo dvije trećine Nijemaca iz bivše Jugoslavije. Važnu ulogu u prikupljanju materijala odigrale su «Domovinske mjesne zajednice» (*Heimatortsgemeinschaft*) Nijemaca s jugoistoka.

Posebno mjesto u podunavskošvapskoj historiografiji imaju monografije o pojedinim mjestima tzv. zavičajne knjige (*Heimatbuch*). I za Hrvatsku postoji veći broj takvih priloga, posebice za Slavoniju, Srijem i Baranju. Te knjige/zbornici, izrađene su, uglavnom, po istoj shemi: nacrt povijesti (za novije doba većinom ne po izvorima ili literaturi, nego po sjećanju), crtice iz zajedničke prošlosti, popis njemačkih obitelji, itd. Ima i dosta folklornog gradiva i zanimljivih starih fotografija. Osnovno raspoloženje je nostalgija za izgubljenim zavičajem.

O Nijemcima u Kuli i Poreču, objavio je 1962. Adolf Kirschig, Nijemac podrijetlom iz Kule, knjigu «*Kula - Poretsch. Die Deutschen im Poschegaer Kessel*» u nakladi Pannonia-Verlag u Freilassingu u Austriji, u ediciji «*Donauschwäbische Beiträge*». Na temelju uglavnom knjige H. Kühna «*Die Besiedlung von Kula und Poreč auf der Kameralherrschaft Kutjevo mit Einwanderern aus dem Deutschen Reiche in den Jahren 1785-1787.*» iz 1936., nekih novih izvora i literature i pretežito sjećanja, prikazana je povijest Nijemaca u Požeškoj kotlini (kolonizacija Nijemaca u Mihaljevce, Alaginice, Rajsavce, Ciglenik, Tominovac, Darkovac, s posebnim osvrtom na naseljavanje Kule i Poreča). Rad donosi pregled povijesti Nijemaca u Požeškoj kotlini do potkraj Drugoga svjetskog rata, s posebnim osvrtom na povijest Kule, Poreča i okolice. Prikaz sadrži niz važnih podataka, primjerice o podrijetlu pojedinih njemačkih obitelji, načinu života i raznim običajima, itd., nezaobilaznih za poznavanje povijesti Nijemaca u Požegi i okolici, kao i niz slikovnih priloga.

Od jugoslavenske (hrvatske) službene historiografije tada, Kirschigova je knjiga ocijenjena i svrstana u red onih koje «*podgrijavaju revanšističke appetite 'Fluchtlings' iz kojih stoji i zvanična politika Savezne Republike Njemačke*» (Srećko Ljubljanović, *Adolf Kirschig: Kula - Poretsch. Die Deutschen im Poschegaer Kessel, Donauschwäbische Beiträge 46, Pannonia-Verlag, Freilassing 1962.*, Zbornik, 4, Historijski institut Slavonije, SlavonSKI Brod, 1966., str. 375.-378.).

Podatke o izbjeglištvu Nijemaca iz Kule i Poreča tijekom 1944. u Sarvašu kraj Osijeka nalazimo u zavičajnoj knjizi o Sarvašu Josefa Necka «*Sarwasch-Hirschfeld. Vom Werden, Leben und Ende einer slawoniendeutschen Siedlung*» objavljenoj u nakladi autora u Grazu 1961.

Philipp Jung i Walter Nehlich, Nijemci podrijetlom iz Darkovca, objavili su u vlastitoj nakladi 2002. u Hilbachu u Njemačkoj, pozornosti vrijednu knjigu [kao CD izdanje] o selu Darkovac, naslovljenu «*Darkowatz, Merkmale der Existenz einer donauschwäbischen Dorfgemeinde*». Knjiga donosi pregled povijesti Darkovca, od nastanka sela i naseljavanja Nijemaca početkom dvadesetog stoljeća, 1901. do Drugoga svjetskog rata, odnosno 1943. i iseljavanja njemačkog stanovništva te nestanka/uništenja sela. Uz brojne dokumente, sjećanja, opise načina života i običaja, popise stanovnika, popise stradalih u Drugom svjetskom ratu, knjiga sadrži i mnogobrojne fotografije.

Kraći osvrt na knjigu P. Junga i W. Nehlicha «*Darkowatz, Merkmale der Existenz einer donauschwäbischen Dorfgemeinde*» objavljen je (nepotpisano) pod naslovom «*Darkowatz - Chronik*» u mjesečniku «*Mitteilungen für die Donauschwaben in der Bundesrepublik Deutschland*» (Jg. 49, Nr. 12, Eggenstein - Leopoldshafen, 15. 12. 2003.) u rubrici «Für Bücherfreunde» (str. 24.).

O Nijemcima u Požezi i Požeškoj kotlini, nezaobilazno je i vrijedno pozornosti još nekoliko manjih priloga objavljenih u Njemačkoj i Austriji.

Nepotpisani članak «(Kula – Poretsch). Auf den Spuren des Pandurenführers Franz von Trenck», objavljen 1962. u tjedniku «*Neuland*», Wochenschrift der Donauschwaben (Jg. 15, F. 22, Salzburg - Freilassing, 2. 6. 1962., str. 3.), donosi crticu iz povijesti Kule i Poreča iz vremena baruna Franje Trenka.

Nepotpisani članak «Partisanenkämpfe im Kessel von Poschega», objavljen 1962. u tjedniku «*Neuland*» (Jg. 15, F. 14, Salzburg - Freilassing, 7. 4. 1962., str. 6.), kratak je prikaz Požeštine u vrijeme Drugoga svjetskog rata, koji opisuje partizansko djelovanje na tom području i odnos prema domaćim Nijemcima.

Anton Peter Petri u članku «'Die Odermänncher for die Füß!' Eine Heilpflanze in d. Überlieferung dt. Gemeinden im Poscheger Kessel», objavljenom u časopisu «*Südostdeutsche Vierteljahresblätter*» (Jg. 12, Südostdeutsches Kulturwerk, München 1963., str. 208.-209.), piše o ljekovitom bilju u usmenoj predaji njemačkih zajednica u Požeškoj kotlini.

U tjedniku «*Der Donauschwabe*» Bundesorgan der Heimatvertriebenen aus Jugoslawien, Rumänien und Ungarn (Jg. 44, Nr. 20/21, Donauschwäbischer Heimatverlag, Aalen, 22./29. 5. 1994.), objavio je Michael Adelhardt članak pod naslovom «Nicht mal ein Grabstein blieb. Vor 25 Jahren: zu Besuch im Geburtsort Darkowatz» (str. 11.-12.), u kojemu opisuje svoj prvi poslijeratni posjet zavičaju 1969., prikazuje ostatke rodnog sela i ukratko piše kako je i kada Darkovac iseljen i kako je nestao kao naselje, te navodi i neke pojedinosti o sudbini suseljana, prilažući i zanimljive fotografije.

Michael Adelhardt u tjedniku «*Der Donauschwabe*» (Jg. 44, Nr. 40, Aalen, 9. 10. 1994.) u članku pod naslovom «Es begann im August.

Erinnerungen an den Verlust der Heimat vor fünfzig Jahren: Darkowatz» (str. 7.-8. i 12.), prikazuje povijest i sudbinu Darkovca od osnutka i naseljavanja Nijemaca početkom 20. stoljeća do njihova iseljavanja u vrijeme Drugoga svjetskog rata i nestanka odnosno uništenja sela koje je zatim uslijedilo. Navodi brojne podatke iz povijesti sela i opisuje brojne pojedinačne sudbine seljana, prilažući i zanimljive fotografije.

* * *

Nezaobilazne i važne podatke o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini, donosi i Valentin Oberkersch u knjigama «*Die Deutschen in Syrmien, Slawonien und Kroatien bis zum Ende des Ersten Weltkrieges. Ein Beitrag zur Geschichte der Donauschwaben*» (Selbstverlag, Stuttgart, 1972.) i «*Die Deutschen in Syrmien, Slawonien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*» (Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart, 1989.), koje predstavljaju dosad najbolji prikaz povijesti Nijemaca u Hrvatskoj.

* * *

Za poznavanje vjerskog života Nijemaca katolika Požege i Požeške kotline, važni su radovi Michaela Lehmana «*Die katholischen Donauschwaben in Kroatien und Slawonien 1867-1918*», u: «*Die katholischen Donauschwaben in der Doppelmonarchie 1867-1918. Im Zeichen des Liberalismus*» (Gerhardswerk e.V. Stuttgart und St. Michaels-Werk Wien, Stuttgart, 1977.), str. 426.-496. i Josefa Wernia, «*Die katholischen Donauschwaben in der Erzdiözese Agram (1918-1945)*», u: «*Die katholischen Donauschwaben in den Nachfolgestaaten 1918-1945. Im Zeichen des Nationalismus*» (Gerhardswerk e.V. Stuttgart und St. Michaels-Werk Wien, Freilassing, 1972.), str. 326.-340.

Za poznavanje vjerskog života Nijemaca evangelika Požege i Požeške kotline, važna je knjiga Georga Wilda «*Die Deutsche Evangelische Kirche in Jugoslawien 1918-1941*» (Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1980.).

* * *

Poimenični popisi pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH, poginulih u vojnim i(li) poluvojnim i policijskim postrojbama NDH ili Trećega Reicha, kao i civila pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH, ubijenih od NOV i PO Jugoslavije, objavljeni su 1943. i 1944. u godišnjacima Njemačke narodne skupine u NDH («*Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien*»). Pozornost zaslužuje poimenični popis (s mnogobrojnim fotografijama) pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH, poginulih u vojnim i(li) poluvojnim i policijskim postrojbama NDH ili Trećega Reicha, kao i civila pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH, ubijenih od NOV i PO Jugoslavije, koji je objavila Njemačka narodna skupi-

na u NDH kao posebno izdanje (*«Ihr Leben hiess Treue»*, [Hrsg. Deutsche Volksgruppe in Kroatien, Deutsche Volkshilfe], Essegg-Osijek, [1943.]). U tim popisima obuhvaćeni su i, vojnici i civili, stradali i žrtve, Nijemci Požege i Požeške kotline u razdoblju od početka Drugoga svjetskog rata do potkraj 1943.

* * *

Bundesarchiv Koblenz pedesetih je godina 20. stoljeća otpočeo uz pomoć zavičajnih društava iseljenih i protjeranih Nijemaca sustavno prikupljanje dokumentacije o sudbini Nijemaca europskog istoka i jugoistoka. Izvješća/iskazi, najčešće osobna iskustva izbjeglih i prognanih, ali i dokumenti, postali su osnova za zbornike izvora naslovljene *«Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa»*. Knjiga peta u tom nizu obrađivala je sudbinu jugoslavenskih Nijemaca.

Povijest i sudbina Nijemaca Požege i Požeške kotline, također je obrađena u povijesnom pregledu i priložima: *«Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa»*, Band V, *«Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien»*, Bundesministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte (Düsseldorf, 1961., München, 1984., Augsburg, 1994. i München, 2004.). Zbornik donosi zanimljiv izvor (dokument) za Darkovac (str. 260E.-262E.) i iskaz (sjećanje) za Kulu (str. 191.-192.).

O sudbini Nijemaca Požege i Požeške kotline tijekom, posebice potkraj i nakon Drugoga svjetskog rata, nezaobilazan je serijal *«Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien»*, Band I-IV, Donaueschinger Kulturstiftung (München-Sindelfingen, 1991.-1995.).

U prvoj knjizi naslovljenoj *«Ortsberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948»* (München-Sindelfingen, 1991.), donesen je na temelju izvora i literature kratak prikaz stanja nijemstva u Požeštini tijekom Drugoga svjetskog rata, s posebnim osvrtom na Kulu, Mihaljevce, Poreč i Tominovac, te prikazana sudbina nje-mačkog stanovništva i naselja (str. 793.-794.). Prikazano je ukratko na temelju izvora (iskaza/sjećanja) stanje i sudbina Nijemaca iz Darkovca (str. 795.-798.) i stanje i sudbina Nijemaca iz Kule (str. 798.-799.) tijekom Drugoga svjetskog rata.

U drugoj knjizi naslovljenoj *«Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948»* (München-Sindelfingen, 1993.), prikazano je ukratko na temelju izvora (iskaza/sjećanja) stanje i sudbina Nijemaca iz Darkovca tijekom Drugoga svjetskog rata (str. 771.-773.).

U četvrtoj knjizi naslovljenoj *«Menschenverluste-Namen und Zahlen zu Verbrechen an den Deutschen durch das Tito-Regime in der Zeit von 1944-1948»* (München-Sindelfingen, 1994.), doneseni su poimenični popisi stra-

dalih i žrtava Nijemaca Požeštine, vojnika i civila, po pojedinim mjestima, za Darkovac (str. 912.-914.), Kulu (str. 935.-936.), Jakšić (str. 955. i 957.), Poreč (str. 955.), Tominovce (str. 955.), Kaptol (str. 957.), Pleternicu (str. 957.), Rajsavce (str. 957.), Zarilac (str. 958.) i Zvečevo (str. 958.). Popis je dostupan i na internetskim stranicama (www.totenbuch-donauschwabens.at).

Navedeni zbornici nastali su na temelju sustavnog prikupljanja, proučavanja i obrade izvora i literature. U tim su zbornicima sakupljeni brojni dokumenti, iskazi i svjedočanstva o sudbini njemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji, Hrvatskoj, i Požegi i Požeškoj kotlini, koji opisuju vrijeme i događaje tijekom Drugoga svjetskog rata, poslijeratne progone, likvidacije po pojedinim mjestima i logorska stradanja.

* * *

Brojne nezaobilazne i zanimljive, uglavnom kraće napise, vijesti, navode i podatke o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini, donosi njemački/folksdobjčerski tisak, za razdoblje prije Drugoga svjetskog rata, posebice «*Deutsches Volksblatt*» (Novi Sad), «*Slawonischer Volksbote*» (tijekom rata izlazi pod nazivom «*Grenzwacht*») (Osijek), i u poslijeratnom razdoblju, posebice «*Neuland*» (Salzburg), «*Der Donauschwabe*» (Aalen) i «*Mitteilungen für die Donauschwaben in der Bundesrepublik Deutschland*» (Eggenstein - Leopoldshafen).

* * *

Znanstvena i popularna literatura o Nijemcima u jugoistočnoj Europi, i Hrvatskoj, toliko je brojna, da je njen opseg već teško sagledati. Ovaj pregled nema namjeru biti bibliografski potpun. Dakako, radi velike brojnosti radova o problematici Nijemaca na jugoistoku Europe i u Hrvatskoj, posebice Slavoniji, Srijemu i Baranji, nužna je i upotreba bibliotečnih pomagala i bibliografskih priručnika.

* * *

Niz je priloga o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini i na hrvatskom jeziku.

Nezaobilazne podatke o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini donose Julije Kempf u knjizi «*Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije*» (Požega, 1910. i Matica hrvatska Ogranak Požega i Naklada Slap, Jastrebarsko, 1995.), Milan Turković u knjizi «*Povijest dobra Kutjevo za vrijeme njegovog pripadanja Naukovnoj zakladi 1774-1882.*» (Sušak, 1935.), Zdenko Turković u knjizi «*Sedam stoljeća dobra Kutjevo*» (Zagreb, 1969.) i Josip Buturac u radu «*Stanovništvo Požege i okolice 1700.-1950.*», u «*Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*» (knj. 43), (JAZU, Zagreb, 1967., str. 205.-594.),

objavljenom i kao posebni otisak u pretisku (Matica Hrvatska, Slavonska Požega, 1967. i Naklada Slap, Jastrebarsko, 2004.).

Niz podataka o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini donosi i «*Požeški leksikon*» (Skupština Općine Slavonska Požega, Slavonska Požega, 1977.).

Zanimljive i vrijedne podatke o Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini donosi i Tomislav Wittenberg (Wittenberg) u knjigama «*Groblja Požeške doline*» (Bolta, Požega, 1996.), «*Puvarija*» (Bolta, Požega, 1999.), «*Sesvetački kraj u srcu Poljadije*» (Bolta, Požega, 2002.) i «*Osam generacija Thallera*» (Bolta, Požega, 2007.).

O poslijeratnim stradanjima Nijemaca Požege i Požeške kotline u logoru Krndija brojne podatke, dokumente i iskaze/svjedočanstva donosi Vladimir Geiger u knjizi «*Logor Krndija 1945.-1946.*» (Hrvatski institut za povijest i Hrvatski institut za povijest - Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zagreb - Slavonski Brod, 2008.).

* * *

O Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini pisano je sustavnije i opširnije na hrvatskom jeziku tek u novije vrijeme.

Marija Karbić objavila je 2003. članak «Plemićki rodovi njemačkog podrijetla u Požeškoj županiji tijekom srednjeg vijeka» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2003*» (Osijek, 2003., str. 67.-76.). Robert Skenderović objavio je 2001. članak «Doseljavanje Nijemaca u Požegu tijekom 18. stoljeća» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2001*» (Osijek, 2001., str. 205.-211.), a Tomislav Wittenberg objavio je 2002. članak «Doseljavanje Nijemaca u središnji dio Požeške doline» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2002*» (Osijek, 2002., str. 257.-271.). R. Skenderović objavio je 2003. članak «Prvi i drugi njemački ceh u Požegi» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2003*» (Osijek, 2003., str. 187.-194.) i 2005. članak «Liječnici i ljekarnici njemačkog porijekla u Požegi tijekom 18. stoljeća» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2005*» (Osijek, 2005., str. 225.-237.). Snježana Paušek - Baždar objavila je 2003. članak «Obitelj Thaller u hrvatskoj znanosti i kulturi 18. i 19. stoljeća» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2003*» (Osijek, 2003., str. 61.-66.). T. Wittenberg objavio je 2003. članak «Nijemci i Austrijanci u Požeškoj dolini 1702.-1941.» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2003*» (Osijek, 2003., str. 225.-281.), i zatim 2004. kao nastavak članak «Drugi svjetski rat i egzodus Nijemaca i Austrijanaca iz Požeške doline» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2004*» (Osijek, 2004., str. 259.-223.). T. Wittenberg objavio je 2005. članak «Nijemci i Austrijanci Požeške doline u hrvatskom kulturnom krugu» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajedni-*

ce/*VDG Jahrbuch 2005*» (Osijek, 2005., str. 259.-304.), 2006. članak «Johann Nepomuk Scholl (1829.-1906.). Prvi predsjednik Obrtničkog radničkog društva Požega» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2006*» (Osijek, 2006., str. 77.-116.), 2007. članak «Velika obitelj Lermanovih» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2007*» (Osijek, 2007., str. 71.-105.) i 2008. članak «Osam generacija obitelji Thallera. Požega kao odskočna daska. U povodu 370. obljetnice rođenja Paula Josefa Thallera» u «*Godišnjaku Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2008*» (Osijek, 2007., str. 187.-244.). Vladimir Geiger objavio je 2004. prilog/izvore «Nijemci Požege i Požeške kotline 1945.-1946: dokumenti i sjećanja/iskazi» u «*Scrinia slavonica*» (sv. 4), Godišnjaku Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest (Slavonski Brod, 2004., str. 449.-488.), a zatim 2007. i «Žrtvoslov Nijemaca Požege i Požeške kotline. Drugi svjetski rat i poraće» u «*Scrinia slavonica*» (sv. 7), (Slavonski Brod, 2007., str. 429.-457.). Ovaj žrtvoslov/popis dostupan je i na internetskim stranicama (Fallen and Perished Danube Swabian Civilians and Soldiers of the City and County of Požega, Slavonia during and after WWII, www.hrastovac.net/information/PozegaFallen.htm).

* * *

O Nijemcima u Požegi i Požeškoj kotlini pozornost zaslužuju i književni prilozi.

Jelena (Jelka) Kurtaker u zbirci poezije i proze «*Maslinovu grančicu donesi*» (Požega, 2002.), u poglavlju «Gorka sjećanja», u dvije priče/sjećanja «Logoraški zapisi» i «Bezimeni», opisuje svoju poslijeratnu sudbinu, progone i logore Valpovo i Krndija.

Istaknuti hrvatski književni prevoditelj Zlatko Crnković u knjizi uspomena «*Prošla baba s kolačima. Uspomene u 7 poglavlja*» (Otokar Keršovani, Rijeka 2002.), u nekoliko poglavlja, posebice «Majčina rodbina» i «Pamerovi i Šulcovi», prikazuje njemački dio svoje obitelji, te njihove sudbine.

* * *

Navedeni radovi donose niz podataka o povijesti Nijemaca u Požegi i Požeškoj kotlini, kao i niz zanimljivih slikovnih priloga. Ujedno, ti su radovi nezaobilazni želimo li stvoriti što točniju sliku o povijesti Požege i Požeške kotline.

Summary

A REVIEW OF THE MORE IMPORTANT PAPERS ABOUT THE GERMANS IN POŽEGA AND THE POŽEGA VALLEY

More than 2,500 thousand Germans, predominantly of Catholic, but also of Evangelistic faith, who had moved there in the 18th and 19th century, lived in Požega and the Požega Valley before the end of World War II. Their concentration was the greatest in Kula, Poreč, Darkovac, Požega, Ciglenik, Mihaljevci, Tominovci, Kutjevo, Čaglin, Jakšić, Kaptol, Vetovo, Pleternica, Jurkovac, Poljanska, Zarilac, Grabarje, Alilovci, Vilić Selo, Eminovci, Sapna, Bektež, Bertelovci, but they lived in other villages in the Požega Valley as well.

The paper reviews the most important and most interesting works about Germans in Požega and the Požega Valley written in the German language by Croatian Germans, predominantly tracing their origin to Požega or its surroundings, but also by German and Austrian historians and researchers belonging to affiliate sciences. It reviews papers published between mid-1930s and today in Croatia, Germany and Austria, books, and articles from various anthologies, magazines and papers. It also includes papers about Germans in Požega and the Požega Valley written in the Croatian language and published in Croatia in more recent times.

The mentioned works provide a multitude of data about the history of the Germans in Požega and the Požega Valley, as well as a number of interesting pictures and photographs. They are also indispensable in attempts to form a clear picture about the history of Požega and the Požega Valley.

(Sažetak prevela: Ana Levak Sabolović)

Key words: Historiography and publicist writing, Požega and the Požega Valley, Germans